

UYİK

PROCEEDINGS

BOOK

21- 23 MAY 2024
İSTANBUL- TÜRKİYE

İnsani Gelişme ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Ampirik Bir Analiz

Kurtuluş Bozkurt¹, Aytaç Pekmezci², Özge Taş^{3*}

¹Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Ekonomi Bölümü,09200, Aydın, Türkiye

²Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fen Fakültesi, İstatistik Bölümü,48000,Muğla,Türkiye

³Kapadokya Üniversitesi, Kapadokya Meslek Yüksek Okulu, Bilgisayar Teknolojileri Bölümü, Bilgisayar Programcılığı Pr, 50400, Nevşehir, Türkiye

*Sorumlu yazar e-mail: ozge.tas@kapadokya.edu.tr

Özet

Ülkelerin bir arada iktisadi, kültürel, sosyal ve politik anlamda ilerleme sürecinde olması gelişmenin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden gelişmenin merkezinde yer alan insanın yaşam kalitesini belirlemek için literatürde genel geçerliliği olan eğitim, sağlık ve gelir göstergelerinin bir araya gelmesiyle insani gelişme endeksi elde edilir. Ekonomik büyüme için önemli bir girdi kabul edilen bu endeks yardımıyla ülkelerin birbirleri ile gelişme seviyeleri karşılaştırılır ve bilimsel açıdan tarafsız bilgiler elde edilir. Buradan yola çıkarak çalışmanın amacı, 1990-2021 zaman aralığında dünya bankası veri tabanlarından temin edilen 32 gelişmekte olan ülke için insani gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi panel veri analiz yöntemini kullanarak incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda ise incelenen değişkenler arasında uzun dönemde bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğu ve kısa dönemde nedensellik analizi ile çift taraflı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsani Gelişme, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizi

GİRİŞ

İktisat literatüründe kalkınmanın nihai hedefi olarak değerlendirilen insani gelişme kavramı, ekonomi politikalarının ve politika yapıcılarının başarılarını da gösteren önemli bir kavramdır. Zira tüm iktisadi faaliyetlerin ve iktisat politikalarının temelinde insani gelişimini tamamlayan, gelir seviyesi ve refah düzeyi yüksek bir toplum inşa etme ideali yatmaktadır. Özellikle refah iktisadı alanında çalışan araştırmacılar, ekonomik büyüme kavramının yetersizliğine de vurgu yaparak kalkınma sürecinin nihai hedefi olarak gördükleri insani gelişme kavramına büyük önem atfederek, ekonomik büyüme ile insani gelişme arasındaki ilişkiyi incelemiştirler. Özellikle küreselleşme süreci ile birlikte neo-liberal politikaların gelişmekte olan ülke ekonomileri üzerinde yaratmış olduğu gelir ve refah kayıpları insani gelişmişlik düzeyi üzerinde de olumsuz etkiler yaratmıştır.

Diğer taraftan ekonomik büyümenin doğrudan olmasa da dolaylı olarak insani gelişmeyi olumlu etkileyeceği, buna karşın insani gelişmişliğin ise doğrudan ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktada özellikle ekonomik büyümenin ülke zenginliğini artırırken adil bir gelir dağılımını garanti altına alma imkanını sağlamayacağı yaklaşımı ile gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyümeden insani gelişmeye doğru bir etkileşimin sınırlı olabileceğini söylemek daha doğru bir yaklaşım tarzı olacaktır.

Çalışmada ise insani gelişmişliğin göstergesi olarak Dünya Bankası tarafında hesaplanan İnsani Gelişme İndeksi kullanılmıştır. İnsani gelişme endeksi ise beklenen yaşam süresi, öğrenim görülen ortalama yıl sayısı, kişi başına düşen gelir vb. gibi göstergeler ile hesaplanan bileşik bir indekstir ve insan kaynaklarının gelişimini ölçmektedir (Bozkurt & Yanardağ, 2020). Bu noktada söz konusu endekse göre ülkeler yüksek ve orta-düşük insani gelişmeye sahip ülkeler olarak iki farklı kategoriye

ayrılmaktadır. Diğer taraftan insan faktörü bir ülkenin ve ekonominin en önemli zenginliğidir ve bu noktada insani gelişme, insanların sağlıklı ve verimli olarak uzun bir yaşam sağlayabileceği koşulları sağlamayı amaçlamaktadır. Bu noktada yaşam kalitesinin iyileştirilmesi; eğitim, ifade özgürlüğü, kültürel ve manevi zenginlik, konut kalitesi gibi unsurların da iyileştirilmesi ve bunun için altyapının düzenlenmesini kapsamaktadır (Bozkurt & Yanardağ, 2020). Ayrıca sürdürülebilir kalkınma ve büyüme hedefleri kapsamında insani gelişmede son derece büyük önem arz etmektedir.

Bu bağlamda ekonomik büyüme ve insani gelişme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin incelenmesi son derece önem arz etmektedir. Bu çalışmada ise tamda bu kapsamda gelişmekte olan ülkeler için her iki değişken arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler panel veri analiz yöntemi ile incelenmiş, iki değişken arasında çift taraflı bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı test edilmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere iktisat literatüründe, insani gelişme endeksi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırmacıların üzerinde durduğu önemli çalışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Literatüre bakıldığında konuyla ilgili çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada; söz konusu çalışmalardan, ekonometrik analiz yöntemlerini kullanarak iki değişken arasındaki ilişkiyi analiz etmeye çalışan çalışmaların bazıları aşağıda kısaca özetlenmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerle İlgili Yapılan Akademik Çalışmalar

Yazar/lar	Örneklem / Dönem	Değişkenler	Yöntem	Sonuç	
Birdsall (1995)	Doğu Asya Ülkeleri / 1980 - 1990	GSYİH ve İGE	Panel Analizi	Veri	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve İGE'nin GSYİH üzerinde tek yönlü pozitif etki yarattığı tespit edilmiştir.
Ramirez (1997)	Gelişmekte olan Ülkeler / 1970 - 1992	GSYİH ve İGE	EKK		Değişkenler arasında önemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Ramirez (1998)	Gelişmekte olan Ülkeler / 1960 - 1992	GSYİH ve İGE	Panel Analizi	Veri	Değişkenler arasında uzun dönemli ve çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Dufflo (2001)	Endonezya / 1974 - 1978	GSYİH ve İGE	Panel Analizi	Veri	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve GSYİH'nın İGE üzerinde tek yönlü pozitif etki yarattığı tespit edilmiştir.
Rannis and Stewart (2002)	Latin Amerika Ülkeleri / 1960 - 2000	GSYİH ve İGE	EKK		Değişkenler arasında pozitif anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
Case and Deaton (2003)	Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkeler / 1986 - 2001	GSYİH ve İGE	Panel Analizi	Veri	Değişkenler arasında uzun dönemli ve çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Hurt (2004)	Bangladeş / 1982 - 1998	GSYİH ve İGE	Panel Analizi	Veri	Değişkenler arasında uzun dönemli ve çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Ranis (2004)	Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkeler / 1960 - 1990	GSYİH ve İGE	Panel Analizi	Veri	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve GSYİH'nın İGE üzerinde tek yönlü pozitif etki yarattığı tespit edilmiştir.
Suri (2011)	Gelişmekte olan Ülkeler / 1960 - 2001	GSYİH ve İGE	EKK		Değişkenler arasında pozitif anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
Abraham and Ahmed (2011)	Nijerya / 1975 - 2008	GSYİH ve İGE	Hata Düzeltme Modeli		Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve GSYİH'nın İGE üzerinde tek yönlü negatif etki yarattığı tespit edilmiştir.

V. International Applied Statistics Congress (UYİK - 2024)
Istanbul / Turkey, May 21-23, 2024

Shahbaz vd. (2011)	Asya Ülkeleri / 1971 - 2000	GSYİH ve İGE	Panel Analizi	Veri	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve İGE'nin GSYİH üzerinde tek yönlü pozitif etki yarattığı tespit edilmiştir.
Marmot (2012)	Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkeler / 1970 - 2005	GSYİH ve İGE	Panel Analizi	Veri	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve GSYİH'nin İGE üzerinde tek yönlü pozitif etki yarattığı tespit edilmiştir.
Grubaugh (2015)	Gelişmekte olan Ülkeler / 1980 - 2010	GSYİH ve İGE	Panel Analizi	Veri	Değişkenler arasında pozitif anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
Güney (2017)	OECD Ülkeleri / 1990 - 2014	GSYİH ve İGE	EKK		Değişkenler arasında pozitif anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
Uçan ve Koçak (2018)	Türkiye, İtalya, ABD, Almanya, Norveç / 1990 - 2015	GSYİH ve İGE	Pedroni Eşbütünleşme		Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir.
Bhowmik (2018)	Hindistan / 1990 - 2016	GSYİH ve İGE	Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik		Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve İGE'nin GSYİH üzerinde tek yönlü pozitif etki yarattığı tespit edilmiştir.
Appiah vd. (2019)	Afrika Ülkeleri / 1990 - 2015	GSYİH ve İGE	Panel Analizi	Veri	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki ve GSYİH'nin İGE üzerinde tek yönlü pozitif etki yarattığı tespit edilmiştir.
Balcı Özcan (2019)	İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkeleri / 2005 - 2017	GSYİH ve İGE	Pedroni Eşbütünleşme, Granger Nedensellik		Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir.
Erdem ve Çelik (2019)	Afrika Ülkeleri / 1995 - 2015	GSYİH, Eğitim, Sağlık, İGE	ARDL		İGE ile GSYİH arasında negatif, İGE ile eğitim ve İGE ile sağlık arasında pozitif anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.
Aydın (2019)	Türkiye / 1990 - 2017	GSYİH ve İGE	ARDL, Hatemi Nedensellik		Değişkenler arasında uzun dönemli ve çift yönlü nedensellik ilişki tespit edilmiştir.
Bozkurt ve Yanardağ (2020)	OECD Ülkeleri / 1990-2018	GSYİH ve İGE	Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik		Değişkenler arasında uzun dönemli ve kısa dönemlide çift taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Öztürk ve Suluk (2020)	Norveç / 1990 - 2017	GSYİH ve İGE	Granger Nedensellik		İGE'nin GSYİH üzerinde tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

METERYAL VE METOD

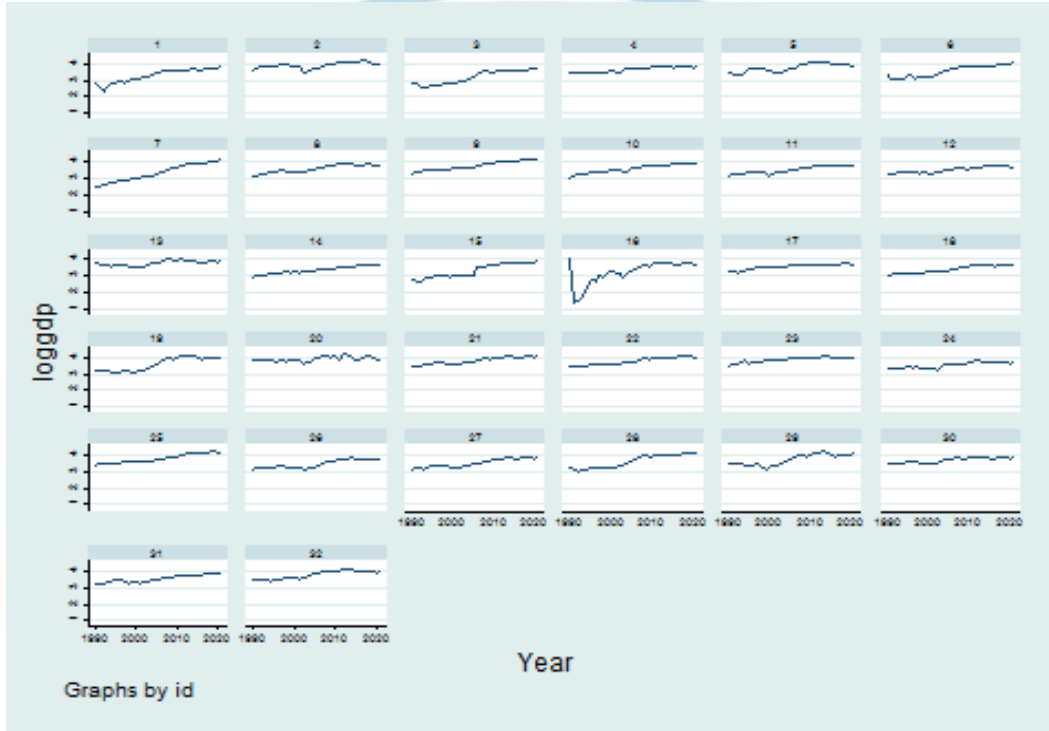
Araştırmanın uygulama bölümünde analiz edilen seriler Dünya Bankası istatistiki veri tabanlarından temin edilmiştir. Bu bağlamda veri temin edilebilen 32 adet orta üst gelir grubunda yer alan gelişmekte olan ülke kapsamında bir panel veri seti oluşturulmuştur. Çalışmanın analiz dönemi ise 1990-2021 dönemi olarak belirlenmiştir. Çalışmada analiz edilen 32 adet orta üst gelir grubunda yer alan gelişmekte olan ülke ise Şekil 1 ve 2'de ifade edildiği gibidir. Analizlerde serilerin logaritmik formları kullanılmıştır. Tablo 2'de söz konusu değişkenlere ilişkin açıklamalar verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Tanımlamalar

Kategori	Değişkenler	Kısaltma	Kaynak
Ekonomik Büyüme	Kişi Başına GSYİH	gdp	Dünya Bankası
İnsani Gelişme	İnsani Gelişme Endeksi	hdi	Dünya Bankası

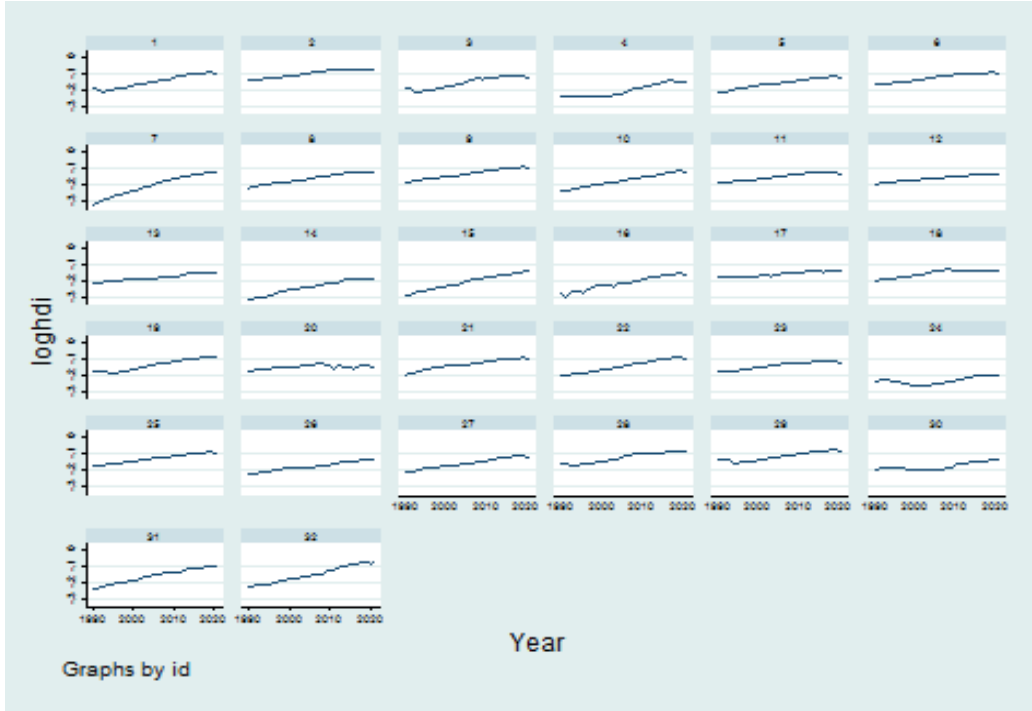
İnsani gelişmenin ekonomik büyüme ile ilişkisini analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada, araştırma kapsamına alınan 32 ülke için panel eşbütünleşme ve panel nedensellik testleri yapılmış ve iki değişken arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler incelenmiştir.

Şekil 1. Kişi Başına GSYİH (gdp) Serisine Ait Grafikler (1990-2021)

Not: 1; Arnavutluk, 2; Arjantin, 3; Ermenistan, 4; Botsvana, 5; Brezilya, 6; Bulgaristan, 7; Çin, 8; Kolombiya, 9; Kosta Rika, 10; Dominik Cumhuriyeti, 11; Ekvador, 12; Fiji, 13; Gabon, 14; Guatemala, 15; Guyana, 16; Irak, 17; Jamaika, 18; Ürdün, 19; Kazakistan, 20; Libya, 21; Malezya, 22; Mauritius, 23; Meksika, 24; Namibya, 25; Panama, 26; Paraguay, 27; Peru, 28; Romanya, 29; Rusya, 30; Güney Afrika, 31; Tayland, 32; Türkiye.

Şekil 2. İnsani Gelişme Endeksi (hdi) Serisine Ait Grafikler (1990-2021)

Not: 1; Arnavutluk, 2; Arjantin, 3; Ermenistan, 4; Botsvana, 5; Brezilya, 6; Bulgaristan, 7; Çin, 8; Kolombiya, 9; Kosta Rika, 10; Dominik Cumhuriyeti, 11; Ekvador, 12; Fiji, 13; Gabon, 14; Guatemala, 15; Guyana, 16; Irak, 17; Jamaika, 18; Ürdün, 19; Kazakistan, 20; Libya, 21; Malezya, 22; Mauritius, 23; Meksika, 24; Namibya, 25; Panama, 26; Paraguay, 27; Peru, 28; Romanya, 29; Rusya, 30; Güney Afrika, 31; Tayland, 32; Türkiye.

Analiz kapsamında ilk olarak yatay kesit bağımlılığı sınaması yapılmıştır bunun için Breusch ve Pagan LM (1980) testinden yararlanılmıştır. İkinci aşamada ise homojenlik sınaması yapılmıştır ve bunun için Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen test istatistiğinden yararlanılmıştır.

Üçüncü aşamada Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF testi sonuçlarına bakılmıştır (Bozkurt, 2012; Balmumcu ve Bozkurt, 2020; Bozkurt ve Balmumcu, 2018; Bozkurt ve Yanardağ, 2017; Göktaş vd., 2018, Göktaş vd., 2019).

Son olarak seriler arasında kısa dönemli bir ilişkinin varlığını tespit edebilmek için Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen Panel Granger Nedensellik Testi sonuçlarına, uzun dönemli bir ilişkinin tespiti içinde Westerlund (2007) Panel Eşbütünleşme Testi sonuçlarına bakılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen Panel Granger Nedensellik Testinin boş hipotezi nedensellik ilişkisinin olmaması, alternatif hipotezi de en az bir yatay kesitte nedensellik ilişkisinin olması üzerine kurulmaktadır (Bozkurt vd., 2021).

SONUÇ

Araştırmanın uygulama kısmında öncelikle tanımlayıcı istatistiklere bakılmıştır. Araştırmada kullanılan her bir seriye için tanımlayıcı istatistikler 3 numaralı tabloda verilmiştir.

Tablo 3. Serilere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maksimum
loggdp	1024	3.588	0.353	-0.315	-0.069
loghdi	1024	-0.159	0.046	1.358	4.203

Uygulamanın ikinci aşamasında söz konusu seriler için yatay kesit bağımlılığı sınaması yapılmıştır ve bunun için de Breusch ve Pagan LM (1980) Testi sonuçlarına bakılmıştır. Testin sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Değişkenler	Breusch Pagan LM Test İstatistiği	Olasılık Değeri
loggdp	4946.60	0,0000
loghdi	11572.04	0,0000

Tablo 4 incelendiğinde, Breusch ve Pagan LM (1980) Test İstatistiğine göre söz konusu seri grubunun yatay kesit bağımlılığı içerdiği sonucu tespit edilmiştir.

Uygulamanın bir diğer aşamasında ise eğim heterojenliğinin varlığı araştırılmıştır bunun içinde Pesaran ve Yamagata (2008) eğim heterojenliği testi sonuçlarına bakılmıştır ve 5 numaralı tabloda da görüldüğü üzere, kurulan modelin eğiminin heterojen olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. Eğim Heterojenliği Test Sonuçları

	Değer
$\hat{\Delta}$	3.078*
$\tilde{\Delta}_{adj}$	3.315*

Not: * %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Uygulamanın dördüncü aşamasında ise serilerin durağanlığı sınanmıştır ve her iki serinin yatay kesit bağımlılığı içermesi sebebiyle bu noktada Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF Panel Birim Kök Testi sonuçlarına bakılmıştır. 6 numaralı tablo bu sonuçlar verilmiştir. Sonuçla her iki serisinde düzeyde durağan olduğunu göstermiştir.

Tablo 6. Panel Birim Kök (CADF) Test Sonuçları

Değişkenler		Z[t-bar]	Olasılık Değeri
loggdp	Düzeyde	-6.889	0.000
loghdi	Düzeyde	-4.065	0.000

Uygulamanın beşinci aşamasında ise iki değişken arasında bir nedensellik ilişkisinin kısa dönem için var olup olmadığı tespit etmek için Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen nedensellik testinin sonuçlarına bakılmıştır. Bu sonuçlar ise 7 numaralı tabloda verilmiştir.

Tablo 7. Granger Panel Nedensellik Test Sonuçları

	1 Gecikme Uzunluğu			2 Gecikme Uzunluğu			3 Gecikme Uzunluğu		
	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}
logdp → loghdi	4.818	15.271*	13.100*	4.224	6.291*	4.889*	5.397	5.537*	3.895*
loghdi → loggdp	3.610	10.440*	8.871*	4.058	5.823*	4.495*	5.361	5.454*	3.829*

Not: * %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

7 numaralı tablo incelendiğinde kişi başına GSYİH'nın göstergesi olan gdp değişkeni ile insani gelişme endeksini gösteren hdi değişkeni arasında kısa dönemde çift taraflı bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşıldığı görülmektedir.

Son olarak iki değişken arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin uzun dönem için var olup olmadığı tespit etmek için Westerlund (2007) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testinin sonuçlarına bakılmıştır. Bu sonuçlar ise 8 numaralı tabloda verilmiştir.

Tablo 8. Westerlund (2007) Panel Eşbütünleşme Test İstatistiği Sonuçları

Test	Değer	Z-Değeri	Olasılık Değeri
G_t	-2.580	-5.006	0.000
G_a	-9.427	-2.323	0.010
P_t	-14.012	-5.598	0.000
P_a	-11.005	-8.197	0.000

Tablo 8'e bakıldığında kişi başına GSYİH serisi ile insani gelişme endeksi serisi arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğu görülmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri kapsamında insani gelişme kavramı ve insani gelişmişliğin nasıl sağlanacağı konuları literatürde önemli tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Özellikle küreselleşme süreci ile birlikte orta ve düşük gelir seviyesine sahip gelişmekte olan ülkeler için insani gelişme kavramı son derece önemlidir. Literatüre bakıldığında özellikle 80'li yıllara kadar olan süreçte ülke ekonomilerinin sadece gelir eksenli bir bakış açısı ile ekonomik büyümeyi sağlama hedefine odaklandıkları görülmektedir. Ancak ekonomik büyüme kavramına, gelirin dağılımı ve toplumsal refahın artırılması noktasında yapılan ciddi eleştiriler, iktisadi kalkınma kavramının öne çıkmasına neden olmuştur. Yine söz konusu bu iktisadi kalkınma odaklı yaklaşım, insani gelişme kavramının da önemini arttırmıştır. Tabii ki bu yaklaşım iktisadi büyüme kavramını önemsiz hale getirmek bir yana, özellikle sürdürülebilir bir büyüme hedefi doğrultusunda, üretim artışının sağlanması yanında sağlanan bu gelir artışının toplumun insani gelişimini de arttıracak şekilde adil bir şekilde dağıtılmasına vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla politika yapıcıların temel hedefi, bir toplumu sadece ekonomik değil aynı zamanda sosyal olarak ta ileri bir seviyeye ulaştırmak olmalıdır.

Diğer taraftan gerek insani gelişmenin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde, gerekse ekonomik büyümenin insani gelişmişlik üzerinde karşılıklı bir etkisi söz konusudur. Bu bağlamda insani gelişme sürdürülebilir kalkınmanın da en önemli unsurlarından birisi olmuştur. Burada en önemli husus gerek mikro düzeyde gerekse makro düzeyde adil bir gelir dağılımının sağlanmasıdır. Diğer bir ifadeyle makro düzeyde ekonomik büyüme sonucu ortaya çıkan gelir artışının bireyler arasında adil dağılımı ile mikro düzeyde hane halkları arasında söz konusu gelirin adil dağılımı büyük önem arz etmektedir.

Ayrıca hükümet politikalarının, toplumun gerçek ihtiyaçlarını karşılayacak ve insani bir yaşam standardını sunacak şekilde programlanması son derece önemlidir. Bu noktada başta beslenme ve barınma olmak üzere, sağlık ve eğitim alanında uygulanan politikalar insani gelişme düzeyi üzerinde de son derece önemli bir etkiye sahiptir. Yine uygulanan teşvik ve vergi politikaları da gelirin yeniden dağılımı üzerinde büyük önem arz etmektedir. Özellikle eğitim ve sağlık alanında yapılan hükümet harcamaları sosyal refahı da etkilemesi noktasında son derece etkili hükümet politikası enstrümanlarıdır. Dolayısıyla hiçbir ekonomik büyüme ve kalkınma stratejisi sosyal faydayı ve refahı artırma hedefini ez geçemez ve sosyal faydayı ez geçen her ekonomik büyüme stratejisi başarısız olmaya mahkumdur.

Bu kapsamda bu çalışmada insani gelişme ile ekonomik büyüme arasında literatürde de bahsedilen pozitif yönlü ilişkinin varlığı gelişmekte olan ülkeler için test edilmeye çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucunda ise uzun dönemde insani gelişme ile ekonomik büyüme arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kısa dönem için yapılan nedensellik analizi sonucunda da her iki değişken arasında çift taraflı bir nedensellik ilişkisi vardır.

References

- Abraham, T. W. and Ahmed, U. A. (2011). Economic Growth and Human Development Index in Nigeria: An Error Correction Model Approach. *International Journal of Administration and Development Studies*, 2(1), 239-254.
- Appiah, M., Amoasi, R. and Frowne, D. I. (2019). Human Development and Its Effects on Economic Growth and Development. *International Research Journal of Business Studies*, 12(2), 101-109.
- Aydın, M. (2019). İnsani Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 33-42.
- Balcı, E. ve Özcan, S. (2019). İnsani Gelişmişlik ve Büyüme Arasındaki İlişki: OIC Ülkeleri Üzerinde Bir Analiz. *Sakarya İktisat Dergisi*, 8(3), 222-235
- Balmumcu, Ö. ve Bozkurt, K. (2020). Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi Üzerine Bir Panel Veri Analizi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 292-307.
- Bhowmik, D. (2018). Nexus Between Growth and Human Development Index: Evidence from India and Indian States. *Assumption University-eJournal of Interdisciplinary Research (AUeJIR)*, 3(2), 96-118.
- Birdsall, N., Ross, D. and Sabot, R. (1995). Inequality and Growth Reconsidered: Lessons from East Asia. *World Bank Economic Review*, 9.
- Bozkurt, K. (2012). Dışsal Teknolojik Şokların Gelişmekte Olan Ülkelerin Büyüme Sürecine Etkileri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Bozkurt, K. ve Balmumcu, Ö. (2018). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Panel Veri Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı, 391-405.
- Bozkurt, K. ve Yanardağ, M. Ö. (2017). Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Panel Eşbütünleşme Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 194-213.
- Bozkurt, K. ve Yanardağ, M. Ö. (2020). *Ekonomik Büyüme ve İnsani Gelişim İndeksi Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Analiz*. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Araştırmalar İçerisinde, Platanus Publishing, Ankara. 201-214.
- Bozkurt, K., Armurçuoğlu Tekin, H. ve Can Ergün, Z. (2021). An Investigation of Demand and eExchange Rate Shocks in the Tourism Sector. *Applied Economic Analysis*, 29(86), 171-188.
- Breusch, T. S. and Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification Tests in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Case, A. and Deaton, A. (2003). *Broken Down by Age and Sex: How Our Health Declines*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Duflo, E. (2001). *The Medium Run Effects of Educational Expansion: Evidence from a Large School Construction Program in Indonesia*. Massachusetts Institute of Technology, Department of Economics Working Paper, 01-46.
- Dumitrescu, E. I. and Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Erdem, E. ve Çelik, B. (2019). İnsani Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bazı Afrika Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *Bingöl Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(9), 13-36.
- Göktaş, P., Pekmezci, A. ve Bozkurt, K. (2018). *Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik İlişkileri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Göktaş, P., Pekmezci, A. ve Bozkurt, K. (2019). *Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik-Makroekonomik Verilerle Eviews ve Stata Uygulamaları*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Grubaugh, S. G. (2015). Economic Growth and Growth in Human Development. *Applied Econometrics and International Development*, 15(2), 5-16.
- Güney, T. (2017). Ekonomik Özgürlük ve İnsani Gelişmişlik. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 1109-1120.
<https://data.worldbank.org/indicator>
- Hurt, L.S., Ronsmans, C. and Saha, S. (2004). Effects of Education and Other Socioeconomic Factors on Middle Age Mortality in Rural Bangladesh. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 58, 315-320.
- Marmot, M. (2012). Social Determinant of Health Inequality. *Lancet*, 365,1099-1104.
- Öztürk, S., ve Suluk, S. (2020). The Granger Causality Relationship Between Human Development and Economic Growth. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 9(6), 143-153
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Ramirez, A., Ranis, G. and Stewart, F. (1997). *Economic Growth and Human Development*. Center Discussion Paper 787. New Haven: Yale University Economic Growth Center.
- Ramirez, A., Ranis, G. and Stewart, F. (1998). *Economic Growth and Human Development*. Working Paper Yale University. 18.
- Ranis, G. (2004). Human Development and Economic Growth. Yale University Center Discussion Paper No.887.
- Shahbaz, M. Iqbal, A. and Butt, M. S. (2011). Testing Causality Between Human Development and Economic Growth: a Panel Data Approach. *International Journal of Education Economics and Development*, 2(1), 90-102.
- Suri, T. Boozer, M. A. Ranis, G. and Stewart, F. (2011). Paths to Success: The Relationship Between Human Development and Economic Growth. *World Development*, 39(4), 506-522.
- Uçan, O. ve Koçak, E. (2018). İnsani Gelişme Endeksi ile Büyüme İlişkisi: Pedroni Eşbütünlük Örneği. *Journal of Politics, Economy and Management*, 1(2), 55-61.
- Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69 (6), 709-748.

Teşekkür

Çalışmada emeği geçen Kurtuluş Bozkurt ve Aytaç Pekmezci hocama katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Çıkar Çatışması

Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmişlerdir.